

*Гумін О. М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
Наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ОСОБИ В СТАНІ АФЕКТУ: ЙОГО ОЦІНКА ТА КВАЛІФІКАЦІЯ

Анотація. У статті розглянуто кримінальне правопорушення особи, яка його вчинила в стані афекту, що тісно пов'язано із захистом прав і свобод людини. Це кримінальне правопорушення спрямоване насамперед проти життя та свободи людини, які захищаються Конституцією України й іншими нормативно-правовими актами [1].

Законодавець указує на те, що найскладніше кримінальне правопорушення – «умисне тяжке тілесне ушкодження» – може бути заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст. ст. 116, 123 Кримінального кодексу України) [2].

«Воно, як правило, зумовлене «жорстким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого» [2].

Суб'єктивна сторона складу такого правопорушення «характеризується особливим емоційним станом суб'єкта, його сильним душевним хвилюванням, яке значною мірою знижує його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними, а умисел на позбавлення життя потерпілого виникає раптово й реалізується негайно» [3, с. 295].

З'ясовано, що проблема має не тільки юридично-правове, але й морально-психологічне значення, оскільки тісно пов'язана з долею людини. У такому аспекті під час кримінального провадження та судової практики потрібно надзвичайно уважно, спираючись на принципи законності й справедливості, підійти до розв'язання такої доленосної проблеми особи.

У статті обґрунтовано, що стан сильного душевного хвилювання та його складова частина «фізіологічний афект» тісно пов'язаний не тільки з врахуванням емоційного стану особи під час вчинення правопорушення, але й захистом її честі й гідності. Визначено, що поняття «афект» із боку філософських категорій «система – структура – елемент» є важливим елементом «сильного душевного хвилювання», яке законодавець у ст. 116, 123 Кримінального кодексу України включив до переліку обставин, які пом'якшують покарання. Характерною ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення є обстановка його вчинення, що має передувати протизаконному насильству або тяжкій образі з боку потерпілого. Розкрито, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення в стані афекту, повинна користуватися невіддільними конституційними правами й свободами, які захищають її честь і гідність. У свідомості кожної людини глибоко закладені почуття особистої гідності як важливого чинника як самоповаги, так і поваги з боку інших людей.

Установлено, що сучасні філософсько-правові концепції спираються на теоретичні положення видатних мислителів минулого про те, що необхідно створити всі умови для реального забезпечення захисту прав і свобод учас-

ників кримінального судочинства, оскільки вони «зачіпають найважливіші права й інтереси особи» [2]. «Кожна людина, – вказував Г. Гегель, – володіє правом і прагне, щоб з нею поступали відповідно до права» [4, с. 140]. На повагу до честі й гідності людини звернув увагу і Ч. Беккарія. «Повага людей, – писав він, – стала не тільки корисною, але й необхідною <...>, людина честі вимагає поваги до себе тому, що вона їй необхідна» [5, с. 107].

У такому аспекті слід погодитись зі слушною думкою М. Коржанського, що «честь і гідність – це істотні суспільні цінності, вони важливіші за майно, речі, гроші – честь і гідність не можна продати, але й купити їх теж не можна» [6, с. 1].

Слід зауважити, що з метою дотримання законності й справедливості в кримінальному провадженні й практичній діяльності судів щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення в стані фізіологічного афекту, треба проводити судово-психологічну експертизу.

Ключові слова: Кримінальний кодекс, особа, право, свобода, кримінальне правопорушення, афект, фізіологічний афект, судово-психологічна експертиза, обмежена осудність.

Постановка проблеми. Надзвичайно актуальними є аналіз та оцінка кримінального правопорушення в сучасних умовах. У такому аспекті значної ваги набуває науковий аналіз такого складного соціально-правового явища. На жаль, все це вимагає комплексного аналізу участі не тільки кримінально-правових дисциплін, а насамперед новітніх досягнень у філософії права, психології, юридичній психології, криміналістиці, економіці, екології, цілому ряду спеціальних медико-біологічних дисциплін.

У сучасній юридичній науці й практиці сформувався установлений підхід щодо визначення методології та методів наукових досліджень. У такому аспекті, на думку вчених, під час аналізу кримінальних правопорушень слід акцентувати на емоційному стані осіб. Так, у сучасних кримінологічних дослідженнях зазначається, що «останнім часом в Україні понад 36,9% насильницьких злочинів вчиняється особами з аномаліями психіки» [7, с. 284].

Емоційний стан. Актуальність проблеми полягає в тому, що в Україні кількість осіб із психічними розладами й аномаліями постійно зростає. «Нині близько 1,2 млн жителів України страждають від психічних розладів різного ступеня складності» [8, с. 4].

Таким чином, натеper актуальною постає проблема наукового аналізу виявлення в особи, яка вчинила правопорушення, емоційного стану «сильне душевне хвилювання» та його складових елементів (афекту, фрустрації, стресу) і іншого з метою

врахування індивідуальної тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, пом'якшуючої чи обтяжуючої обставини щодо притягнення до кримінальної відповідальності. Добре зрозуміло, що вироблення науково обґрунтованих стандартів, які б базувались не тільки на дотриманні законності й справедливості, але й враховували морально-психологічні й гуманні аспекти під час кримінального правопорушення та судової практики, є нині важливими в кримінальній політиці України.

Стан дослідження. У період античності проблеми емоційного стану людини знаходилась у центрі уваги мислителів. Так, Платон одним із перших акцентував на ролі й місці душі в поведінці людини. Ця проблема викликає глибокий інтерес в Арістотеля та інших мислителів. В епоху Новітнього часу серед західноєвропейських мислителів суттєвий внесок в її вивчення зробили Т. Гоббс, Б. Спіноза, Д. Локк, Р. Декарт та інші, а серед представників німецької класичної філософії – Г. Гегель, І. Кант, К. Маркс, Л. Фейєрбах, Г. Шелінг.

У сучасній юридичній літературі деяким проблемам, пов'язаним з емоційним станом особи та її впливом на поведінку, де особливо акцентувалося на її сильному душевному хвилюванні, присвячені дослідження О. Авраменка, В. Бардіна, Д. Балабанової, В. Бережнюка, А. Байлова, Р. Вереша, М. Костицького, О. Ус, Л. Шеховцової, В. Шуляра, С. Якимової та інших. Серед представників психології деякі аспекти проблеми аналізували вітчизняні вчені М. Будіянський, М. Варій, Б. Додонов, В. Москаленко, Т. Кириченко, В. Кошинець, В. Марчак, А. Пасніченко й інші. Віддаючи належне вищезитованим авторам, укажемо й на те, що проблема афекту, психологічного афекту й інших емоційних чинників вимагає нових розвідок.

Метою статті є аналіз емоційного стану особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та його оцінка й кваліфікація чинним законодавством.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед чинників, які мають суттєвий вплив на кримінальну поведінку особи, окрім об'єктивних, суттєву роль відіграють суб'єктивні, серед яких «стан сильного душевного хвилювання» у формі афекту.

Афект (від лат. affectus – душевне хвилювання, пристрасть) – бурхливий і швидкоплинний емоційний стан, аварійна реакція на екстремальні ситуацію, що повністю оволодіває людиною та характеризується значними змінами у свідомості й порушенням волевого контролю за поведінкою. Серед факторів, які викликають афект, виокремлюють реальну загрозу, насилля, образи [9, с. 205].

Під час афекту «дії та вчинки, – зазначає Г. Ложкін, – здійснюються за особливою емоційною логікою, а не за логікою розуму» [10, с. 12].

«У стані афекту, – зауважує О. Землянська, – відбувається звуження свідомості, й увага концентрується на афектно-забарвлених переживаннях та уявленнях» [11, с. 207].

«Це сильний і відповідно короткоплинний емоційний стан, пов'язаний зі зміною для суб'єкта життєвих обставин» [12, с. 34].

Аналізуючи емоційний стан особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, слід звернути увагу, чи перебувала вона в стані афекту. У літературі виділяють два види афекту: патологічний і фізіологічний.

Серед багатьох суб'єктивних чинників, які впливають на кримінальну поведінку особи, суттєву роль відіграє фізіологічний афект. «Афект фізіологічний – короткочасний хворо-

бливий розлад психічної діяльності не психотичного рівня, що виникає раптово під впливом зовнішніх факторів. Проявляється емоціями гніву або страху, звуженням свідомості, рухливим збудженням і діями, спрямованими на знищення подразника» [13, с. 170].

Юридично він визнається одним із компонентів сильного душевного хвилювання. Фізіологічний афект виникає, як правило, у конфліктній для особи ситуації, коли вона на своєму шляху зустрічається з образами й відкритим насильством. Слід погодитись із Т. Приходько, що поняття «психологічний афект» по-різному трактується вченими, що призводить до «різних тлумачень і до відмінностей у кваліфікації, які вчиняються особою в такому стані» [14, с. 53].

Так, вищезазначений автор наполягає на тому, щоб до «обмеженої осудності віднести тільки стан фізіологічного афекту» [14, с. 55].

Більшість фахівців вважають, що «психологічний афект» слід віднести до хворобливих станів психіки, оскільки він за характером відповідає ознакам поняття обмеженої осудності. Проблема полягає в тому, що він не внесений до міжнародного переліку психічних і поведінкових розладів десятого перегляду, а тому перед правоохоронними органами, слідством і судом постає важлива не тільки правова, але й морально-етична проблема щодо оцінки й кваліфікації вчиненого правопорушення особою в стані фізіологічного афекту.

Під час діагностики фізіологічного афекту слід враховувати такі обставини: по-перше – обставини, які представляють небезпеку для життя людини; по-друге – вчинки й оцінки, спрямовані на особистість, що значною мірою «зачіпають її самооцінку, травмують її як особистість» [15, с. 51].

Особи, які вчинили кримінальне правопорушення, характеризуються в наукових дослідженнях такими ознаками: «неврівноваженість, запальність, невтриманість (78,1%); агресивність, конфліктність (9,9%); жорстокість (2%) і злість (13,0%)» [16, с. 3].

На підставі психіатричної експертизи виявлено 14,9% осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та виявилися «схильними до емоційних, неврозоподібних поведінкових розладів» [13, с. 16].

Добре зрозуміло, що ці всі фактори повинні бути врахованими під час кримінального провадження та кримінально-процесуальної діяльності з метою створення умов для реального забезпечення захисту прав і свобод учасників кримінального судочинства. У такому аспекті важливу роль відіграє кримінально-судова експертиза, яка повинна об'єктивно дати оцінку емоційного стану особи під час вчинення нею кримінального правопорушення, серед яких фізіологічний афект чи інші патологічні стани, які здатні істотно «впливати на її свідомість і діяльність. Висновок експерта як у процесі експериментального психодіагностичного дослідження, так і в процесі психологічного аналізу кримінальної справи повинен ґрунтуватися на суворій законності, об'єктивності й спиратися на сучасні дослідження науки й техніки» [17, с. 20].

Цієї думки дотримується Н. Філіпенко [18, с. 3]. Важливі принципи, яких потрібно дотримуватись в судово-психологічній експертизі, – суворе дотримання законності й об'єктивності. «Принцип законності означає, що будь-які дослідження, засновані на використанні спеціальних знань судового експерта, навіть коли вони спираються на сучасні досягнення

науки й техніки, не мають доказового значення, якщо порушені процесуальні приписи призначення чи проведення судової експертизи» [19, с. 20].

Як правило, експерт-психолог представляє суду висновок судово-психологічної експертизи, в якому надана «психологічна характеристика особистості правопорушника (свідка, потерпілого), його поведінки й діяльності» [20, с. 1].

Такі дані, безумовно, сприятимуть правильному визначенню об'єктивної сторони, суб'єкта й суб'єктивної сторони правопорушення для об'єктивної кваліфікації судом. З метою правильної кваліфікації кримінального правопорушення надзвичайно важливо вивчити з боку психології, чи усвідомлювала особа своє діяння, тобто фактичну сторону вчиненого нею діяння та її суспільну небезпечність. Така оцінка особи пов'язана насамперед з її правом на обмежену осудність. Урахування правоохоронними органами психічного стану особи під час вчинення правопорушення має не тільки важливе кримінально-правове, але й морально-психологічне значення.

Законодавець у п. 2 ст. 19 Кримінального кодексу (далі – КК) України прямо вказує на те, що «не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно-небезпечного діяння <...> перебувала в стані, <...> що не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності <...>» [2].

Важливою проблемою, яка нині постає перед судовими й правоохоронними органами – це всебічна об'єктивна оцінка вчиненого правопорушення.

За змістом ч. 1 ст. 20 КК України підставою для визнання особи обмежено осудною є наявність психічного розладу, який вплинув на можливість особи усвідомлювати свої дії та керувати ними під час вчинення нею кримінального правопорушення.

«Кримінальні правопорушення, – вказує В. Марчак, – вчинені в стані обмеженої осудності, переважно імпульсивні, спонтанні, не мають наперед визначеної мети. Ці протиправні акти належать до маловідомих реакцій психіки людини» [21, с. 171].

Таким чином, тільки суд виносить вирок щодо визнання особи обмежено осудною, яка згідно з п. 1 ст. 20 КК під час вчинення кримінального правопорушення знаходилася в стані фізіологічного афекту. Нині постають інколи складні проблеми щодо чіткого визначення критерію «обмежена осудність». «54,9% проанкетованих слідчих розуміють значення поняття «психічний розлад, який не виключає осудності», 25,4% проанкетованих слідчих вагаються відповісти на це питання, 19,6% проанкетованих слідчих не розуміють значення такого поняття.

Так, 78,4% проанкетованих суддів розуміє значення поняття «психічний розлад, який не виключає осудності», 9,2% проанкетованих суддів вагаються відповісти на це питання, 12,3% проанкетованих суддів не розуміють значення такого поняття» [21, с. 97]. Суд повинен урахувувати всі обставини, а також індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин. Така проблема є надзвичайно актуальною і з боку гуманістичного підходу, що зачіпає «найважливіші права й інтереси особи» [22, с. 2].

Натепер усе більшої уваги набирає заява про домінування гуманістичної філософії щодо захисту прав людини. На наш погляд, надзвичайно великої уваги заслуговує як для кримінального провадження, так і для судового розгляду й призначення

покарання високий професійний рівень визначення правоохоронцями ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та його точна кримінально-правова кваліфікація, яка «служить передумовою для індивідуалізації покарання в рамках санкції статті Особливої частини КК України» [23, с. 9].

Висновки. Викладені вище положення дозволяють зробити висновок про те, що кримінальне провадження та кримінальне правопорушення особи, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (афекту), має базуватись на сучасних досягненнях науки й передовій практиці, а також на дотриманні суворої законності й справедливості, морально-етичних норм і гуманістичних чинників.

У процесі кримінального провадження особа, яка вчинила кримінальне правопорушення в стані фізіологічного афекту, повинна пройти судово-психологічну експертизу з метою визнання її обмежено осудною. Спираючись на дані експертизи, суд у своїй оцінці кваліфікації повинен враховувати всі обставини, а також індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин.

Сучасна кримінальна політика України все більше базується на європейських правових доктринах, підґрунтям яких виступають гуманістичні філософські ідеї, в основі яких життя людини, її права, а також захист її свободи, честі й гідності. Такі фундаментальні положення повинні лягти в основу діяльності судових і правоохоронних органів України.

Література:

1. Конституція України : чинне законодавство станом на 02 лютого 2018 р. Офіційний текст. Київ : Алерта, 2018. 80 с.
2. Кримінальний кодекс України : станом на 15 червня 2020 року. Харків : Право, 2020. 266 с.
3. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавринока. 9-те вид., переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Філософія права / Пер. с нем. ; Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц ; Авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсесянц. Москва : Мысль, 1990. 524 с.
5. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Пер. с итал. Киев : Ин Юре, 2014. 240 с.
6. Коржанський М.Й. Чи має переваги новий кримінальний кодекс України. *Юридичний вісник України*. 2001. № 1. С. 1–4.
7. Якімова С.В., Маковецька Н.Є., Омельчук О.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2014. 442 с.
8. Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 780 с.
9. Загальна психологія : навчальний посібник / авторський колектив ; За заг. ред. Р.А. Камниченка. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2020. 554 с.
10. Психологія: терміни, поняття, визначення : словник-довідник / Г.В. Ложкін, І.Я. Коцан, В.А. Бараннік, В.В. Подлячанник ; за заг. ред. Г.В. Ложкіна. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 188 с.
11. Землянська О.В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи : Монографія / За заг. ред. д-ра юрид. наук. проф. О.М. Бандурки. Харків : Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 367 с.
12. Юридическая психология : терминологический словарь / А.М. Бандурка, В.С. Венедиктов, А.В. Тимченко, В.Е. Христенко, В.Б. Калиновский ; под ред. А.М. Бандурки. Харьков : изд-во Тимченко, 2005. 432 с.

13. Первомайський В.Б. Афект фізіологічний. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / Ред. кол. : Ю.С. Щемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 1 : А–Г. С. 170–171.
14. Приходько Т.М. Фізіологічний афект – одна з підстав визнання особи обмежено осудною. *Право України*. 2001. № 1. С. 53–55.
15. Большая психологическая энциклопедия. Москва : Эксмо, 2007. 544 с.
16. Куликович А.Ю. Кримінологічна характеристика морально-психологічних ознак особи злочинця та жертви злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Ірпінь, 2020. 18 с.
17. Єрмолаєва Т.В. Дослідження особистості в судово-психологічній експертизі : навчальний посібник. Дніпропетровськ : Вид-во ДУЕП, 2009. 136 с.
18. Філіпенко Н.С. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України: теорія та практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2021. 32 с.
19. Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності : монографія / за редакцією проф. В.П. Хомутенко, к. ю. н. О.О. Костіна. Одеса, 2017. 276 с.
20. Луцький М.І Судово-психологічна експертиза в адміністративному елітному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 «Юридична психологія». Київ, 2011. 18 с.
21. Марчак В.Я. Обмежена осудність : навчальний посібник. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. 460 с.
22. Балабанова Д.О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2021. 40 с.
23. Бережнюк В.М. Поняття за загальні критерії індивідуалізації покарання при призначенні покарання за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Львів, 2021. 19 с.

Humin O. Criminal offense of a person in a state of affect: its assessment and qualification

Summary. The article considers the criminal offense of a person who committed it in a state of affect, which is closely related to the protection of human rights and freedoms. This criminal offense is directed primarily against human life and freedom, which are protected by the Constitution of Ukraine and other regulations [1].

The legislator points out that the most complex criminal offense “intentional grievous bodily harm” can be caused in a state of strong emotional distress of Art. Art. 116, 123 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter the Criminal Code of Ukraine) [2].

“It is usually due to” cruel treatment, or such that degrades the honor and dignity of the person, as well as in the presence of a systemic nature of such treatment by the victim” [2].

The subjective side of this offense “is characterized by a special emotional state of the subject, his strong emotional excitement, which significantly reduces his ability to realize their actions or control them, and the intention to take the life of the victim occurs suddenly and is realized immediately” [3, p. 295].

It was found that the problem has not only legal but also moral and psychological significance, as it is closely related to human destiny. In this aspect, in criminal proceedings and judicial practice it is necessary to approach the solution of this fateful problem of a person with the utmost care based on the principles of legality and justice.

The article substantiates that the state of strong emotional excitement and its component “physiological affect” is closely related not only to the emotional state of the person during the offense, but also to the protection of his honor and dignity. It is determined that the concept of “affect” in terms of philosophical categories “system – structure – element” is an important element of “strong emotional excitement”, which the legislator in Art. 116, 123 of the Criminal Code of Ukraine included in the list of mitigating circumstances. A characteristic feature of the objective side of a criminal offense is the situation of its commission, which must be preceded by unlawful violence or severe insult by the victim. It is disclosed that a person who has committed a criminal offense in a state of affect must enjoy inalienable constitutional rights and freedoms that protect his honor and dignity. Everyone’s feelings of personal dignity are deeply embedded in the minds of everyone as an important factor in self-esteem and respect from other people.

It is established that modern philosophical and legal concepts based on the theoretical positions of prominent thinkers of the past that it is necessary to create all the conditions for the real protection of the rights and freedoms of participants in criminal proceedings. Because they “affect the most important rights and interests of the individual” [2]. “Everyone, – pointed out G. Hegel, – “has the right and seeks to be treated in accordance with the law” [4, p. 140]. C. Beccaria also drew attention to respect for human honor and dignity. “Respect for people”, he wrote, “has become not only useful but also necessary <...> a person of honor demands self-respect because he needs it” [5, p. 107].

In this aspect, we should agree with the correct opinion of M. Korzhansky that “honor and dignity are essential social values, they are more important than property, things, money – honor and dignity can not be sold, but they can not be bought either” [6, p. 1].

It should be noted that in order to comply with the rule of law and justice in criminal proceedings and the practical activities of courts against persons who have committed a criminal offense in a state of physiological affect should conduct a forensic psychological examination.

Key words: Criminal code, person, law, freedom, criminal offense, affect, physiological affect, forensic psychological examination, limited sanity.